

MUSTAQILLIK DAVRIDA O'ZBEKISTONDA AHOLI MIGRATSIYA JARAYONLARINING TARIXIY TAHLILI

Millat Umidi Universiteti

Xusanov Isroil

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng aholi migratsiyasi jarayonlarining tarixiy bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1990-yillar boshidagi iqtisodiy inqiroz sharoitida yuzaga kelgan tashqi va ichki migratsiya oqimlari, 2000-yillarda mehnat migratsiyasining kengayishi, shuningdek, 2016-yildan keyingi davrda amalga oshirilgan migratsiya siyosati islohotlari yoritib berilgan. Maqolada mehnat migratsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan tartibga solish mexanizmlari va xalqaro hamkorlik yo'nalishlari tahlil qilinadi. Natijada, mustaqillik davrida migratsiya jarayonlari nafaqat demografik, balki iqtisodiy rivojlanish omili sifatida qaralayotgani ilmiy asosda ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, mustaqillik davri, aholi migratsiyasi, mehnat migratsiyasi, demografik jarayon, tashqi migratsiya, ichki migratsiya, iqtisodiy islohotlar, remittans, ijtimoiy siyosat.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng mamlakatda yuz bergan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlar aholi migratsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Mustaqillik bilan birga O'zbekiston o'zining yangi tarixiy bosqichiga qadam qo'ydi: davlat suvereniteti mustahkamlandi, milliy manfaatlarga asoslangan siyosat shakllandi, iqtisodiy islohotlar amalga oshirila boshlandi. Shu jarayonlarda aholining ichki va tashqi migratsiyasi o'ziga xos tus oldi, uning sabablari, yo'nalishlari hamda oqibatlari tubdan o'zgardi.

Aholi migratsiyasi — bu nafaqat demografik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarning ham muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. O'zbekistonning mustaqillik davrida migratsiya masalasi mamlakat ichidagi iqtisodiy islohotlar, mehnat bozorining shakllanishi, tashqi mehnat migratsiyasining kengayishi, shuningdek, mintaqaviy va xalqaro hamkorlik siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'ldi. Ayniqsa, 1990-yillarning boshlarida sobiq ittifoq respublikalari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning uzilishi, ishlab chiqarish tarmoqlaridagi inqiroz, yangi davlat boshqaruv tizimining shakllanishi aholi migratsiyasining kuchayishiga olib keldi.

Keyingi yillarda O'zbekiston hukumati migratsiya jarayonlarini tartibga solish, mehnat migrantlarining huquqiy himoyasini kuchaytirish, xorijda ishlayotgan fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash borasida qator chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Shu bilan birga, ichki migratsiya — ya'ni qishloq joylardan shaharlarga ko'chish, yangi sanoat zonalarining tashkil etilishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi ham mamlakat demografik manzarasini sezilarli darajada o'zgartirdi.

Shu nuqtayi nazardan, mustaqillik davrida O'zbekistonda aholi migratsiya jarayonlarining tarixiy tahlili mamlakatda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni chuqur anglash, migratsiya siyosatining bosqichma-bosqich shakllanishini o'rganish va kelgusida bu jarayonni yanada samarali boshqarish uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Migratsiya bugungi kunda murakkab global hodisaga aylandi. Hozirgi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida migratsion harakatlarga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Migratsiya (lotincha – ko'chirish) so'zi demografik enskilopediya insonlarning doimiy yashash joyini boshqa bir hududga o'zgarishi

, ko'chib o'tishi, harakatlanishi, deb izohlanadi¹. Migratsiyaning asosiy turlari quyidagicha tafsiflanadi:

1. Geografik qamrab olinishiga ko'ra: tashqi migratsiya, ichki migratsiya, tranzit migratsiya;
2. Vaqti bo'yicha: doimiy, vaqtinchalik, mavsumiy, tebranma;
3. Maqsadiga ko'ra: mehnat migratsiyasi, ta'lim migratsiyasi, rekreatsion migratsiya;
4. Shakliga ko'ra: tashkillashtirilgan, mustaqil;
5. Jalb etish usuliga ko'ra: ixtiyoriy, majburiy;
6. Qonuniyligiga ko'ra: legal, nolegal.

Mustaqillikdan so'ng O'zbekistonda ichki migratsiya oqimi deyarli bir tomonga yo'nalib qoldi. Bu jarayonni esa Toshkent shahar va Toshkent viloyatiga sA0020boshqa viloyatlardan ko'chib keluvchilar yaratyapti. Yaqin yillargacha propiska rejimi va shaharda yashash xarajatlarining qishloq hududlariga nisbatan ancha yuqoriligi O'zbekiston ichki migratsiya darajasi bo'yicha jahonda quyi o'rinlarda turishiga sabab bo'lmoqda edi. Keyinchalik propiska rejimining yo'q qilinishi va aholi daromadlarining oshishi Toshkent shahar va Toshkent viloyatiga ko'chib keluvchilarning sonini keskin oshirdi. 2024-yil yanvar–dekabr oylarida Toshkent shahriga doimiy yashash uchun ko'chib kelganlar soni 92 145, doimiy yashash maqsadida ko'chib ketganlar esa 71 616 kishini tashkil etdi².

1990-yillar boshlarida sobiq ittifoq davlatlari bilan bo'lgan iqtisodiy aloqalarning uzilishi, ishlab chiqarishning qisqarishi natijasida ishsizlik darajasi ortdi. Shu bois ko'plab fuqarolar Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Ukraina kabi mamlakatlarga vaqtincha yoki doimiy mehnat faoliyati uchun chiqib ketdilar.

¹ Акаев А.А. Миграция жизни населения // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-formy-i-rol-v-uluchshenii-kachestva-zhizni-naseleniya> (дата обращения: 25.10.2020)

²www.toshvilstat.uz

Bundan tashqari, mustaqillikning ilk yillarida etnik tarkibdagi o'zgarishlar ham kuzatildi. Sobiq ittifoq davrida O'zbekistonda istiqomat qilgan rus, ukrain, belarus, tatar va yahudiy millatiga mansub fuqarolarning bir qismi tarixiy vatani tomon migratsiya qildilar. Bu jarayon milliy tarkibda o'zbeklarning ulushi ortishiga, shuningdek, ba'zi sanoat tarmoqlarida malakali mutaxassislar tanqisligiga sabab bo'ldi.

2000-yillardan boshlab O'zbekiston iqtisodiyoti barqarorlasha boshladi, biroq ichki bozorning cheklanganligi, ish o'rinlarining yetishmasligi natijasida mehnat migratsiyasi yanada kuchaydi. Ayniqsa, Rossiya va Qozog'iston yo'nalishidagi mehnat migratsiyasi asosiy oqimni tashkil etdi. Shu davrda O'zbekiston hukumati migratsiyani tartibga solish bo'yicha bir qator choralar ko'rdi.

2003-yilda Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi huzurida Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi tashkil etildi. Uning vazifasi chet elda ishlayotgan o'zbekistonlik fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, mehnat shartnomalarini qonuniylashtirish va migratsiya oqimini nazorat qilishdan iborat edi.

Aytish joizki, migratsiya masalalari o'z ichiga faol, o'rta yosh va yosh aholini qamrab oladi. Mutasaddi idora tomonidan tashqi migratsiyaga moyil bo'lgan aholining rasmiy statistikasi ishlab chiqiladi va chet el davlatlarida mehnat faoliyatini olib borayotgan Respublika fuqarolarining doimiy monitoringi olib boriladi. Noqonuniy migratsiya asosida mehnat faoliyatini olib borayotgan aholining monitoringini yuritish va tahlil qilish murakkab, chunki bu borada bir qancha mutasaddi organlar jumladan, IIV, o'zini o'zi boshqarish organlariga topshiriqlar berilgan bo'lsa-da, aniq va muvofiqlashtirilgan statistikani yaratishda kamchiliklar kuzatiladi³.

³ <https://www.uwed.uz/news/185>

Bu davrda tashqi mehnat migratsiyasi asosan vaqtinchalik xarakter kasb etdi. Migrantlarning ko'pchiligi erkaklar bo'lib, ular asosan qurilish, qishloq xo'jaligi, transport va xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat yuritgan. Shu bilan birga, migrantlar tomonidan yuborilgan pul o'tkazmalari mamlakat iqtisodiy barqarorligida muhim o'rin tutdi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2010-yillarga kelib, O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining qariyb 10–12 foizini aynan xorijdan yuborilgan remittanslar tashkil qilgan.

2017-yilda yangi rahbariyat ish boshlagach, O'zbekistonda migratsiya masalalariga tizimli yondashuv shakllandi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan mehnat migrantlari huquqlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy kafolatlarini kuchaytirish va qaytgan fuqarolarni bandlikka jalb etish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi.

2018-yilda "Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi" qayta tashkil etildi va unga yangi vakolatlar berildi. Chet elda ishlayotgan o'zbekistonliklar uchun mehnat attashelari lavozimi joriy qilindi. Rossiya, Qozog'iston, Janubiy Koreya, Turkiya, Birlashgan Arab Amirliklari kabi davlatlarda o'zbekistonliklar faoliyat yuritayotgan yirik mehnat markazlari ochildi.

Bundan tashqari, 2020-yillarda pandemiya jarayoni migratsiya oqimlariga qisqa muddatli ta'sir ko'rsatdi. Chegaralarning yopilishi natijasida ko'plab migrantlar vatanga qaytishga majbur bo'lishdi. Shu davrda hukumat "Mehnat migratsiyasidan qaytgan fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish" dasturini ishlab chiqdi. Bu dastur doirasida qaytgan migrantlar uchun kasbiy qayta tayyorlash, mikrokreditlar ajratish va tadbirkorlikni rivojlantirishga yordam berish choralari ko'rildi.

O'zbekiston fuqarolari uchun xorijda ishlashga ketishning asosiy omili ish haqining nisbatan pastligi 57%, munosib turmush tarziga erishish istagi 24%, o'zi

istiqomat qilayotgan hududda ish o'rinlarining yetishmasligi 22,5% hamda o'z mutaxassiligi bo'yicha ish topa olmaslik kabi muammolar saqlanib qolmoqda⁴

So'nggi yillarda O'zbekiston migratsiya jarayonlarini ijobiy iqtisodiy omil sifatida ko'ra boshladi. Mehnat migratsiyasi faqatgina ishsizlikni kamaytirish vositasi emas, balki xorijiy tajriba va sarmoyani jalb etish manbai sifatida qaralayapti. 2021–2024-yillar davomida mehnat migrantlarining malakasini oshirish, kasbiy tayyorgarlik markazlarini ochish, xorijiy ish beruvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda migratsiya siyosati xalqaro tashkilotlar, jumladan, Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT), Xalqaro Migratsiya Tashkiloti (XMT) bilan hamkorlikda olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi hukumati mehnat migratsiyasini qonuniy, xavfsiz va tartibli yo'nalishda rivojlantirishni milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan muhim deb bilmoqda.

XULOSA

Mustaqillik davrida O'zbekiston Respublikasida aholi migratsiyasi jarayonlari mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining ajralmas qismiga aylandi. Dastlabki yillarda migratsiya asosan iqtisodiy inqiroz, ishlab chiqarishning qisqarishi va ishsizlik darajasining ortishi bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda u mehnat bozorining tabiiy jarayoniga aylandi.

1990-yillar boshidagi etnik va iqtisodiy migratsiyalar mamlakat aholisi tarkibida milliy nisbatlarning o'zgarishiga olib keldi. 2000-yillardan boshlab esa tashqi mehnat migratsiyasi O'zbekiston iqtisodiy hayotining muhim omillaridan biriga aylandi. Migrantlar tomonidan yuborilgan pul o'tkazmalari (remittanslar) iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda, xonadonlar daromadini oshirishda va mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

⁴Imomova N. O'zbekistonda mehnat migratsiyasining ijtimoiy transformatsiyalashuvi jarayonlariga ta'siri. – Farg'ona: Classik, 2024.

2016-yildan so'ng esa O'zbekiston hukumati mehnat migratsiyasiga nisbatan mutlaqo yangi, ijobiy va tizimli siyosatni shakllantirdi. Mehnat migrantlarini huquqiy himoya qilish, ularning kasbiy malakasini oshirish va qaytgan fuqarolarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Shunday qilib, mustaqillik yillarida migratsiya jarayonlari O'zbekistonning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda migratsiya masalasi faqat demografik yoki iqtisodiy hodisa sifatida emas, balki xalqaro hamkorlik, inson resurslarini boshqarish va milliy xavfsizlik nuqtayi nazaridan strategik ahamiyat kasb etmoqda. Migratsiyani samarali boshqarish mamlakat barqaror rivojlanishining muhim kafolatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акаев А.А. Миграция жизни населения // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-formy-i-rol-v-uluchshenii-kachestva-zhizni-naseleniya> (дата обращения: 25.10.2020)
2. Imomova N. O'zbekistonda mehnat migratsiyasining ijtimoiy transformatsiyalashuvi jarayonlariga ta'siri. – Farg'ona: Classik, 2024.
3. <https://www.uwed.uz/news/185>
4. www.toshvilstat.uz